

Fenomenologinė etika: epistemologinis aspektas

Aleksandras Patapas

Vilniaus universitetas

Filosofijos fakultetas

Didlaukio g. 47

Lt-2057 Vilnius

Faks. (370-2) 76 18 90, 23 09 85

„Kaip galėdami naudojamės geidulingumu, versdami jį tarnauti bendram gerui. Tačiau tai tėra tik apsimetimas ir melagingas meilės paveikslas. Mat pagrindas yra tik neapykanta.“

B. Paskalis (3, 451)

Neretai teorijai jos ištakose numatytas horizontas taip ir lieka neišplėtotas. Dominuojančios teorinio mąstymo tendencijos, suskaldydamos teorijos akiratį į specifinius slenksčius, pajungia jos arsenalą specifiniams dominuojantiems tam tikro laikotarpio uždaviniams. Ištakose numatyti tikslai užmirštami, o teorijos plėtros galimybės išsisklaido beišskant kitų teorijų specifinių uždavinių sprendimų. Tokia teorinio mąstymo atmainų sąveika neturėtų būti suprantama kaip žalinga, tačiau dažnai ji tampa lemtinga pačiai teorijai, kai dėl jos išsisklaidymo kitose teorinio mąstymo atmainose sunyksta ir pačios teorijos galimybės.

Būtent toks likimas, regis, ištiko vieną įtakingiausių XX a. filosofijos krypčių – fenomenologiją. Net paviršutiniškai žvelgiant, į fenomenologijos plėtotę, galima pastebėti, kiek jos programinių uždavinių liko neišplėtoti, kiek numatytų veikalų taip ir liko neparašytų. Pakanka prisiminti Husserlio

sritinių ontologijų idėją, taip ir likusią fenomenologijos programiniu uždaviniu, arba Heideggerio numatytą visos Vakarų metafizikos kritiką, kuri vėliau buvo realizuota tik iš dalies. Pats Husserlis rašė, kad Vakarų filosofijai gresia nuovargis dėl nuolatinio blaškymosi, šokinėjimo nuo vienos nepagrįstos teorijos prie kitos, dar mažiau pagrįstos. Tačiau kiek „lūžių“ ir „posūkių“ Husserlio kritikai išvelgė jo paties pažiūrų sklaidoje! Raginta grįžti prie pačių daiktų, tačiau vėliau pasukta link fenomenologijos kaip eidetinio mokslo. O kaip fenomenologijos horizonte atrodo gyvenamojo pasaulio idėja? Ar tai nėra nuovargio ir išsekimo ženklas teorijai, pretendavusiai suteikti mokslams pagrindus? Heideggerio filosofijoje irgi būta „lūžių“. Fenomenologijos radikalizacijos idėja, jos pavertimas pamatine ontologija, ar tai nėra dar vienas radikalus lūžis fenomenologijos plėtotėje? Taigi teorija plėtojama tai epistemologiniame, tai egzistenciniame, tai ontologiniame horizontuose.

Žvelgiant retrospektyviai, galima teigti, kad fenomenologija, turėjo milžinišką įtaką kitų teorinio mąstymo atmainų plėtočiai, tačiau pati taip ir neįgijo savo branduolio. Dėl didelės fenomenologijos įtakos kitoms

filosofijos kryptims tai nebuvo vertinta kaip nesėkmė. Regis, buvo susitaikyta su tokiu fenomenologijos likimu. Gal todėl E. Levi-
no fenomenologinė etika, pasirodžiusi XX a. pabaigoje, atrodo tarsi akibrokštas, nesusi-
pratimas, bandymas atgaivinti galutinai su-
kritikuotą sąmonės filosofiją. Geriausiu at-
veju fenomenologinė etika suvokiama kaip
fenomenologijos metodų taikymas kitai teo-
rinio mąstymo atmainai.

Tokį fenomenologinės etikos vertinimą,
kaip, beje, ir pačios teorijos likimą, lėmė
jos diseminacija. Jeigu norime suprasti fe-
nomenologijos nesėkmes, jos „lūžius“ ir „po-
sūkius“ bei bandymą ją paversti etikos teo-
rija, turime grįžti prie fenomenologijos iš-
takų. Tik susikaupusi savyje, savo ištakose
teorija gali atgauti savo gyvybingumą ir tik
taip ji gali tapti vėl aktuali.

I. Fenomenologinės etikos link: Brentano intencionalių aktų klasifikacija

Fenomenologijos ištakos – tai nauja sąmonės
struktūros ir prigimties samprata, kurią pa-
siūlė F. Brentano veikale „Psichologija empi-
rinio požiūriu“. Psichinių reiškinių skiriamuo-
ju bruožu Brentano nurodė intencionalumą.

Fiziniai reiškiniai apibrėžti laike ir erd-
vėje, t. y. keturiomis koordinatėmis – ilgiu,
pločiu, aukščiu ir padėtimi laike. Pasichi-
niai reiškiniai neturi erdvinių charakteristi-
kų, pvz., negalima klausyti, koks yra Jonuko
meilės plotis ir pan. Jie lokalizuoti tik laike.
Intencionalumą Brentano nurodė kaip po-
zityvų skiriamąjį psichinių teiškinių bruožą:
kiekvienam psichikos fenomenui būdinga
tai, ką viduramžių scholastai vadino inten-
cionalia (o kartais mentale) objekto eg-
zistencija ir ką mes [...] vadinsime santykiu
su turiniu, nukreiptumu į objektą arba, tiks-
liau, imanentiniu objektu. Taigi sąmonės ląs-

telė yra santykis, jo nariai – subjektas ir in-
tencionalinis objektas.

Britų empiristams sąmonės ląstele buvo
idėja (atomo psichinis analogas). Įspūdžių
chaosas sąmonėje performuojamas į idėjas
ir atsiranda daiktiškasis pasaulio vaizdas.
Neginčydamas genetinės psichologijos vai-
singumo, Brentano jai priešpriešino desp-
kriptyviają psichologiją (protofenologiją).
Prieš imantis genetinės psichologijos užda-
vinių, reikia aprašyti ir suklasifikuoti visus
sąmonės reiškinius. Deskriptyvioji psicholo-
gija, skirtingai nei genetinė, yra ne empiri-
nis, bet apriorinis mokslas. Vienas iš pagrini-
dinių deskriptyviosios psichologijos uždavi-
nių – intencionalių aktų klasifikacija. Bren-
tano išskyrė tris intencionalių aktų klases:
a) reprezentacijas, b) sprendinius (idėjas),
c) meilės-neapykantos aktus. Ši klasifikaci-
ja yra fenomenologijos teorinis horizontas.

Tradicinė filosofija neskyrė representa-
cijos ir sprendinio apie daiktą – representa-
cijas redukuodavo į sprendinius, t. y. bet ko-
kio objekto pasirodymą sąmonėje tuoj pat
paversdavo idėja. Tai sudarė pagrindą rastis
įvairaus plauko dualizmui. Būtent šias idė-
jas fenomenologijoje vėliau išplėtojo Hus-
serlis. Raginimas grįžti prie pačių daiktų
analogiškas kvietimui grįžti prie daiktų rep-
rezentacijų, grįžti prie jų tokių, kokie jie pa-
sirodo sąmonėje. Reprezentacijų ir spren-
dinių skyrimas buvo fenomenologijos, kaip
griežtojo mokslo, pagrindas. Mokslai ope-
ruoja idėjomis, tačiau jie nepajėgūs reflek-
tuoti vartojamų sąvokų susidarymo būdo,
t. y. proceso, kurio metu reprezentacijos są-
monės veikloje paverčiamos idėjomis. Hus-
serlis ieškojo redukcinių mechanizmų, kur
toka refleksija taptų įmanoma.

Fenomenologija buvo pritaikyta mokslo
reikmėms tenkinti, trečioji intencionalių ak-
tų klasė negalėjo patekti į Husserlio akiratį.
Mokslo pagrindams tirti reikėjo nešališkos

„grynosios“ sąmonės, todėl nuo redukcijos tipų aprašymų faktiškai priklausė pačios transcendentalinės fenomenologijos likimas. Redukcinių procedūrų aprašymai turėjo atverti transcendentalinės sąmonės regioną, bet kaip šiuos aprašymus paversti intersubjektyviais ir visuotinai galiojančiais? Transcendentalinė fenomenologija atsidūrė solizmo aklavietėje. Vėliau plėtodamas gyvenamojo pasaulio idėją, Husserlis nurodė, kur derėtų ieškoti universalių redukcinių mechanizmų, tačiau tai reiškė, kad fenomenologija nėra pajėgi patenkinti aktualių metodologinių mokslo reikmių. Tai galima buvo vertinti kaip fenomenologijos krizę, o kita vertus, Husserlio „nesėkmės“ ir „lūžiai“ išlaisvino fenomenologiją iš mokslo metodologijos pagrindų tyrimo gniaužtų ir nurodė jos plėtotei daug adekvatesnį horizontą – gyvenamąjį pasaulį. Paaikškėjo, kad fenomenologija gali tirti gyvenamajame pasaulyje dominuojančius intencionalių aktų tipus kaip universalius redukcinius mechanizmus, kristalizuojančius reprezentacijas į sprendinius – universalias idėjas. Brentano trečioji intencionalių aktų klasė kaip tik ir buvo šių universalių redukcijos formų klasė. Todėl fenomenologiją įmanoma plėtoti pirmiausia kaip etikos teoriją. Meilės-neapykantos aktai yra universalūs žmogiškosios sąmonės mechanizmai, struktūruojantys reprezentacijų srautą į universalias žmogiškosios tikrovės idėjas.

II. Fenomenologinės etikos pagrindai

1. Meilės-neapykantos aktų vienybė

Brentano klasifikacijoje meilės-neapykantos aktų klasė dvelkia archaika. Gal todėl jai nebuvo skirta pakankamai dėmesio. Meilės ir neapykantos terminų vartojimas, regis, sugrąžina mus į Empedoklio laikų filosofiją, kita

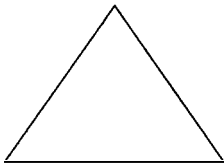
vertus, šios sąvokos atrodo pačios netinkamiausios rimtam ir tiksliam filosofavimui. Tačiau padėtis lieka tokia tik tiek, kiek šias sąvokas analizuojame ir bandome joms suteikti prasmę atsietai nuo Brentano pasiūlytos intencionalių aktų klasifikacijos. Šioje klasifikacijoje meilės-neapykantos aktams tenka ypatinga vieta, leidžianti atlikti kokybiškai naują pačių meilės-neapykantos aktų analizę.

Brentano klasifikacijos didžiausias privalumas – atsiskleidžianti visų trijų intencionalių aktų klasių tarpusavio priklausomybė. Pavyzdžiui, kad būtų įmanoma mylėti kokią nors moterį, ji pirmiausia turi būti reprezentuota, t. y. turi bent patekti į sąmonės akiratį. Antra, ši reprezentacija turi derėti su sąmonėje esamomis idėjomis apie moterį, konstituotomis kitų reprezentacijų pagrindu. Vadinasi, meilės santykis turi dvigubą priklausomybę: jis priklauso nuo reprezentacijų, o kita vertus, – nuo jau konstituotų idėjų apie galimą meilės objektą. Taigi reprezentacijų „filtravimas“ vyksta idėjinio pagrindu, o kita vertus, idėjos apie galimą meilės objektą ir šių idėjų transformacijos priklauso nuo atsitiktinių reprezentacijų patekimo į sąmonės akiratį. Ši tarpusavio priklausomybė suformuoja trikampį – dialektinį meilės-neapykantos aktų lauką, kuriame galima išdėstyti meilės-neapykantos santykio dialektines formas.

Jei reprezentacija (kito asmens pasirodymas sąmonės akiratyje) visiškai sutaptų su jau konstituotomis idėjomis apie galimo meilės objekto išvaizdą, susidurtume su reiškiniu, vadinamu „meile iš pirmo žvilgsnio“. Taip pat gyvenamajame pasaulyje neretai vartojamas posakis „platoniška meilė“. Tai toks meilės santykis, kuriame akcentuojamas idėjinis bendrumas, o reprezentacijos (kito asmens išvaizdos) svarba yra ignoruojama. Kai reprezentacijas susiejame su iš-

vaizda, o idėjas – su bendravimu (komunikacija), galima analizuoti išskirtų meilės formų stabilumą. Reprerentacijos (kito asmens pasirodymas sąmonės akiratyje) visuomet kinta, be to, išvaizdos „išorinis“ grožis ilgainiui sunyksta, o idėjos – tam tikra konstituota jų visuma, išreiškianti charakterį, „vidinį“ grožį – išlieka ilgiau.

Meilės-neapykantos aktai

Reprerentacijos

Sprendiniai (idėjos)

Išskirtos meilės santykio formos yra dialektinės. Tai kraštutinumai, galimi tik teoriškai. Neįmanomas meilės santykis, kuriame jokios reikšmės neturėtų kito asmens reprerentacijos, lygiai taip pat sunku išvaizduoti meilės santykį, kuris nesiremtų jokiais bendromis santykio partneriams idėjomis, o tik išskirtinai reprerentacijomis. Stabiliam meilės santykiui būtinas reprerentacijų (kito asmens apsiereiškimų) ir idėjų apie galimą meilės objektą atitikimas, tačiau, kaip atskleidė dialektinių meilės formų analizė, tokia dermė yra iš esmės neįmanoma. Tai reiškia, kad meilės aktai niekada nepasireiškia izoliuotai nuo neapykantos aktų, bet visuomet eina greta sudarydami vieningą meilės-neapykantos aktų klasę. Kol reprerentacijos dera su konstituotomis idėjomis apie galimą meilės objektą, įmanomas harmoningas meilės santykis. Tačiau mažiausia tokio santykio disharmonija, pasireiškianti kito asmens elgesyje ar išvaizdoje atsirandančiais požymiais, nederančiais su santykio partnerio turimomis idėjomis apie meilės objektą, sukelia priešingą reakciją, sukeliančią ne-

apykantą, kuri pasireiškia kaip atsiradusios discharmonijos šalinimas visomis įmanomis priemonėmis. Kitaip sakant, meilės santykis visuomet suponuoja ir neapykantą, lygiai kaip neapykantos santykis suponuoja ja numanomos meilės galimybę.

Stabilios reprerentacijų ir idėjų dermės negalimybė nurodo į meilės santykio trapumą. Tuo tarpu tokios dermės poreikis nurodo į neapykantos santykio tvirtybę. Norėdami įveikti meilės santykio trapumą, ne tik turime, bet neišvengiamai esame verčiami apsiginkluoti neapykanta. Meilė yra tai, už ką esame priversti kovoti.

2. Meilės-neapykantos santykio intencionali sąranga

Dažnai girdime, kad meilė yra tai, kas žmogaus gyvenime yra užvis svarbiausia, kas sudaro jo prasmę. Tačiau kodėl meilės santykis žmogaus egzistencijai toks svarbus? Kaip arba kokia prasmė šis santykis konstituuoja žmogaus gyvenimo prasmę?

Esminis meilės-neapykantos aktų bruožas, kurį nurodo Brentano klasifikacija, yra jų intencionalumas. Husserlis, tikslindamas Brentano definiciją, intencionalumą apibrėžė kaip sąmonės sutapimą su omenyje turimu objektu. Tačiau meilės-neapykantos santykio intencionalumas nėra vien ideacinis, t. y. meilės-neapykantos santykis nesiremia vien idėjomis apie galimą meilės objektą. Taigi šis santykis nėra vien pažintinis. Meilės-neapykantos aktai remiasi ir reprerentacijomis, t. y. kito asmens pasirodymu sąmonės akiratyje. Šie pasirodymai arba kito asmens apsiereiškimai, nepasiduodantys jokiai prognostikai, yra tai, ko pažintinis santykis sučiuopti negali, tai, kas dar vėl įvyks arba neįvyks apskritai ir ko visiškai numatyti ir kontroliuoti neįmanoma. Šie aspektai išskiria meilės-neapykantos santykį iš įpras-

tinės pažintinės veiklos visumos. Dėl šių aspektų kitas asmuo meilės-neapykantos santykiuose negali būti paverstas vien pažinimo objektu. Kad ir kiek pažintume kitą asmenį, kiekvienas jo pasirodymo faktas nuolat priešinasi bandymams redukuoti kito asmens pažinimą į kokią nors apibrėžtą galutinę tiesą. Meilės-neapykantos santykis užsimezga ne vien todėl, kad kitas asmuo yra žinomas (2, 99) ir žinojimas sudaro artumo pagrindą tarpasmeniniame santykiuose; kito asmens artumas pirmiausia reiškiasi kaip jo pasirodymas (apsireiškimasis) sąmonės akiratyje. Negana to, kito asmens artumo negalima vienašališkai kontroliuoti, kaip yra santykiuose su daiktais. Todėl meilė yra grynai tarpasmenis santykis. Žinoma, neretai, skatinami pažintinių įpročių, net ir mylimą žmogų galime paversti manipuliaciniu objektu, tačiau taip kartu suardome ir patį meilės santykį.

Tai, kuo negalima manipuliuoti, įgyja ypatingą vertę. Kito asmens laisvė ir tos laisvės apraiškos (reprezentacijos) sąmonės akiratyje turi nelygstama vertę. Reprezentacinis intencionalumas – tai priartėjimas prie kito žmogaus kaip prie nesučiuopiamos laisvės ir jos unikalių apraiškų. Neįmanoma sutapti su kito laisve, kadangi ji yra nesučiuopiamą, tačiau per jos apraiškas prie jos įmanoma priartėti. Kokia yra šio priartėjimo prigimtis?

Dėl ypatingos meilės-neapykantos santykio struktūros šis priartėjimas iš dalies pasireiškia kaip kito asmens laisvės apraiškų pažinimas, kaip sprendiniai apie kitą. Turime reflektuoti tai, kas mums turi vertės. Tačiau svarbesnis yra reprezentacinis meilės santykio aspektas – tiek, kiek kitas dėl savo laisvės nuolat išlieka paslaptimi, priartėjimas prie kito asmens niekada nevirsta susitapatinimu. Dėl šios priežasties meilės santykiuose neišvengiamai tampama kito laisvės

įkaitu. Taigi meilės santykis, skirtingai nei pažintinis, niekada negali būti galutinai baigtas, realizuotas. Meilė santykiuose kito žmogaus negaliu perprasti ir pasisavinti kaip idėjos ar daikto, tačiau galiu tapti jo laisvės įkaitu, prisiimti už jį atsakomybę (2, 100). Vadinasi, meilės santykis savo esme, išskiriančia jį iš kitų santykių, yra etinis. Be to, o tai yra dar svarbiau, atlikta analizė rodo, kad meilės santykis yra platesnis nei pažintinis ir šia prasme universalesnis. Nors meilės santykis apima ir pažintinį santykį, tačiau su juo nesutampa. Todėl etinis santykis yra universalesnis už pažintinį. Pažinime save realizuojame tik iš dalies etiniu santykiu visiškai, t. y. autentiškai. Be to, kaip atskleidė Husserlio nesėkmės, pažintiniame santykiuose mums nepavyksta išsiveržti niekur anapus savęs, anapus sąmonės sukonstruotų redukcinių mechanizmų, tuo tarpu etiniame santykiuose sąmonės uždarumas yra pertraukiamas ir susisaistoma su kito laisve. Pažinimas yra tik etinio santykio dalis, kurioje kito asmens laisvės apraiškos yra redukuojamos į universalias tarpasmeniškumo (socialumo) idėjas. Tačiau „aš“ identitetą sudaro ne universalios pažinimo idėjos. Šia prasme „aš“ niekuo nesiskiria nuo kitų „aš“. Tik tapdamas kito asmens laisvės įkaitu, tik prisiimdamas atsakomybę už kitą, „aš“ realizuoju save išskirtiniu būdu. Meilės-neapykantos santykis reiškia, kad „aš“ egzistavimo prasmę sudaro kitas žmogus, atsakomybė už jį. Atsakomybė remiasi pažinimu, tačiau nesutampa su juo, todėl būtent joje „aš“ realizuoja save individualiai, t. y. tokiu būdu, kuriame jo niekas kitas negali pavaduoti ir pakeisti. Šia prasme meilės-neapykantos santykis yra „aš“ individualizacijos, „aš“ pirmgimystės vieta. Tiek, kiek meilės-neapykantos santykis individualizuoja „aš“, jis konstituoja „aš“ egzistencijos prasmę.

3. Meilės-neapykantos imperatyvai

Tačiau fenomenologinė etika neturėtų apsiriboti vien etinio santykio prasmės atskleidimu. Būtina, kiek įmanoma, išskleisti ir šio santykio pažintinį turinį. Etinis santykis, kiek jis apima pažintinį, nėra vien individualizacijos terpė – jame taip pat konstituojama socialumo struktūra. Etinis santykis, kaip meilės-neapykantos aktas, yra intencionalus ir todėl pirmiausia dvivietis santykis, tačiau gyvenamajame pasaulyje šis santykis negali išlikti izoliuotas. Atsakomybės už kitą žmogų realizacija neišvengiamai paliečia ir kitus. Šis egzistencinis faktas iš esmės yra meilės-neapykantos santykio įribinimas – mylėdamas kitą, negaliu savo atsakomybės realizuoti besąlygiškai, t. y. neatsižvelgdamas į žmonių daugybės faktą. Taigi etinis santykis negali išsilaikyti vien individualumo sferoje – jis nuolat perauga į socialumą ir iš esmės jį konstituuoja. Būtent todėl atsakomybė nesutapatinama vien tik su „aš“ individualizacija, bet kartu siekia ir pažinimo. Klausimas „Kodėl Marytė myli Jonuką?“ nekiltų, jei etinis santykis neperaugtų į socialumą. Todėl konkretūs meilės-neapykantos aktai ne tik individualizuoja „aš“, bet kartu yra ir universalūs redukciniai mechanizmai, struktūruojantys kito asmens laisvės apraiškas į universalias žmogiškosios tikrovės – socialumo – idėjas. Dėl socialumo kito asmens laisvės apraiškos ribojamos – nepriimamos besąlygiškai. Todėl meilės-neapykantos imperatyvai nuolat pasireiškia kartu. Pavyzdžiui, Jonukas, jausdamas atsakomybę dėl to, kad negali ko nors duoti Marytei, nusprendžia apiplėšti banką. Toks sprendimas yra besąlygiškas, įmanomas tik tokiu atveju, jei Jonuko meilė Marytei suprantama kaip izoliuotas dvivietis santykis. Tačiau jau vien tai, kad atsakomybės realizacija vykdoma apiplėšiant banką, reiškia šio santykio izoliacijos pertrūkį – patekimą į socialumą. Toks Jonuko veiksmas,

jeigu jis būtų sėkmingas, sukeltų daugybės žmonių neapykantą Jonukui kaip numanomam asmeniui, atlikusiam šį veiksma. Taigi santykio realizacija yra įribinta meilės-neapykantos imperatyvais.

Meilė ir neapykanta yra universalios egzistencinės nuostatos. Todėl meilės-neapykantos imperatyvai, perimant Heideggerio fenomenologinę kalbą, yra pamatiniai žmogaus būties egzistencialai. Žmogus gali nu gyventi gyvenimą daug ko nežinodamas, pvz., kad Žemė sukasi aplink Saulę, kad yra Amerika ir pan. Tačiau mylėti, nekęsti – tai taip žmogiška, kad be šių dalykų neįmanoma įsivaizdoti žmogiškosios egzistencijos. Todėl meilės-neapykantos imperatyvai negali būti fenomenologinės etikos išradimas – jie egzistuoja lygiai tiek, kiek gyvas žmogus. Simboliška, kad juos aptinkame kaip 10 Dievo įsakymų.

Fenomenologinėje etikoje šie įsakymai sutampa su meilės-neapykantos imperatyvais, įribinančiais etinio santykio realizaciją. Etinis santykis negali išvengti šių imperatyvų. „Nevok“, „Nežudyk“, „Nepaleistuvauk“ – tai konkrečios socialumo struktūrą formuojančios ir nuolat atkuriančios nuostatos. Konkretūs meilės-neapykantos aktai, įribinti šiais imperatyvais, yra daug efektyvesni veiksmai, palaikantys socialumo struktūrą, nei abstraktus teoretizavimas etikos klausimais. Etikos teorijos, pateikdamos teisingumo sampratą, norėtų kartą ir visiems laikams sukurti patvarią socialumo struktūrą, tuo tarpu meilės-neapykantos aktų analizė nurodo, kad socialumas negali būti sukurtas kaip užbaigta sistema: jis nuolat palaikomas, ardomas ir atkuriamas konkrečių meilės-neapykantos aktų.

Ilgą laiką moralizavimas buvo suprantamas kaip filosofijos nepajėgumo pateikti išbaigtą etikos teoriją pasekmė. Tačiau iš tiesų tik moralizavimas ir palaiko socialumo

struktūras, nuolat jas atkurdamas konkrečių meilės-neapykantos aktų analize. Amoralus elgesys sukelia neapykantą, kurios tematizavimą kasdien stebime televizijos laidoje, skaitome spaudoje, kitoje žiniasklaidoje. Turime pripažinti, kad patikimesnio būdo socialumui palaikyti ir atkurti neturime. Etikos teoretikai nuolat bando racionaliai įrodinėti imperatyvus, tuo tarpu fenomenologinė analizė atskleidžia, kad juos nuolat tematizuoja ir pagrindžia konkretūs meilės-neapykantos aktai. Vykstant visuomenės technizacijai, natūralų socialumo audinį vis aktyviau ima ardyti naujaisi technologiniai laimėjimai. Todėl įmanoma, kad meilės-neapykantos imperatyvų sąrašą ateityje papildys toks imperatyvas kaip, tarkime, „Neklonuok“. Taigi imperatyvų tematizavimas ir pagrindimas priklauso ne tik pačiai etikos teorijai, bet ir nuolatiniam socialumą kuriančiam, palaikančiam, ardančiam ir atkuriančiam vyksmui.

Fenomenologinė etinio santykio analizė nurodo, kad etika nėra teorija, kurią reikia konstruoti, pats etinis santykis yra tai, kas nuolat kuria, išlaiko ir atkuria socialumo branduolį. Todėl etikos teorijos pačios priklauso socialumą kuriančiam ir atkuriančiam vyksmui tik tiek, kiek jos pajėgia tematizuoti etinio santykio eroziją sukeliančius veiksnius. Kad etikos teorija būtų aktuali, ji pati turi įsitraukti į konkretų socialumo formavimo ir atkūrimo procesą, tematizuodama veiksnius, ardančius natūralų socialumą.

III. Anapus etinio santykio

1. Abejingumo nuostatos analizė Heideggerio filosofijoje

Pateiktoje analizėje atskleista, kad meilė ir neapykanta yra to paties akto skirtingi poliai. Neapykantos tvirtybė, išreikšta jos imperaty-

vų tvirtumu („Nevok“, „Nežudyk“, „Nepaleistuvauk“ ir t. t.), yra meilės santykio trapumo įveikimo pamatas. Fenomenologinė etika pasirodė esanti pajėgi atskleisti etinio santykio prasmę žmogaus gyvenime ir nurodyti imperatyvus, įribinančius meilės-neapykantos aktų realizaciją. Tačiau fenomenologinė etika nebūtų išsami ir negalėtų būti aktuali be priešingo meilės-neapykantos santykiui abejingumo santykio analizės.

Heideggerio filosofija, kaip Neutralybės ontologija, yra tyrimas par excellence, tematizuojant abejingumo santykį ir jo primetamus imperatyvus. Daugybė dalykų, kuriems esame abejingi, nepatenka į mūsų akiratį. Tačiau tai, kad jų netematizuojame, nereikia, kad jie nustoja daryti mums poveikį.

Etinis santykis yra „aš“ uždarumo savyje pertrūkis ir „aš“ individualizacija prisiimant išskirtinę atsakomybę už kitą asmenį. Todėl meilės-neapykantos aktai, kaip „aš“ individualizacija ir realizacija, yra aukščiausia žmogaus gyvenimą konstituojanti prasmė.

Abejingumo santykis, būdamas meilės-neapykantos santykio priešingybė, pasireiškia kaip individo iškritimas iš etinio santykio pagrindu kuriamo socialumo, kaip užsisklendimas savyje ir dėl to kaip atsiskleidžianti egzistencijos beprasmybė. Būdamas abejingas, žmogus dalyvauja socialume, kurio negali išvengti, ypatingu būdu. Nesant „aš“ realizacijos terpės, kuri yra etinis santykis, „aš“ ilgainiui gali prarasti savo individualumą. Todėl „aš“ negali visavertiškai dalyvauti socialumo kūrimo ir atkūrimo procese. Etiniai imperatyvai pasireiškia iškreiptu būdu: užuot įribinę meilės-neapykantos santykio realizaciją, jie patys ima formuoti beasmenį individą – Das Man – kaip struktūrą, privalomą dalyvavimui socialume. Kuo labiau Das Man struktūros įtraukia ir nuasmenina individą, tuo labiau pats socialumas

virsta neatsakingu „smalsuliu“ (1, 86), skatinančiu beprasmius „šnekalus“ (1, 83), kurie gimdo „dviprasmybes“ (1, 89). Toks būvis nebūtinai reflektuojamas, tačiau kaip ypatinga žmogaus jausena primeta jam savo imperatyvus. Smalsulys nubloškia individą prie rūpesčio daiktais („esiniais“), kuris yra nevisavertis atsakomybės už kitą asmenį pakaitalas. Rūpestis įpareigoja individą tik tiek, kiek jis pats to nori, todėl šis santykis, kaip abejingas paties daikto („esinio“) būčiai, yra nevisavertis atsakomybės už kitą pakaitalas. Rūpestis, kaip geidulys, negali pavaduoti socialumo. Galimybė manipuliuoti daiktais rūpestį nuolat išsemia, paversdama jį nuoboduliu, o tai savo ruožtu vis labiau plečia smalsulio akiratį ir kartu įtraukia žmogų į Das Man struktūras. Smalsulys, šnekalai, dviprasmybės, kaip abejingumo imperatyvai, išblaško žmogaus egzistenciją, ją nuasmenina ir vis labiau padaro pavaldžią Das Man struktūroms.

2. Dvigubas imperatyvumas

Etinio santykio užmezgimas priklauso nuo kito asmens apsiareiškimo (reprezentacijos). Todėl šis santykis savo prigimtimi yra stichiškas. Būtent dėl šio stichiškumo meilės fenomeną sunku tematizuoti. Atsakomybės už kitą asmenį prisiėmimas savo atėjimu iš anksto negali būti nei numatytas, nei išvengtas (2, 82). Taigi netgi etinio santykio prasmės įsisaminimas nėra pakankamas pagrindas šiame santykyje dalyvauti. Tokia etinio santykio prigimtis reiškia, kad ir pats socialumo audinys iš dalies yra stichiškas. Nors per meilės-neapykantos imperatyvų tematizavimą juos pavyksta institucionalizuoti, visgi tai tik iš dalies pašalina socialumo pirmą pradžią stichiškumą. Galima sukurti labai sofistikuotą institucijų tinklą, tematizavus imperatyvus „Nevok“

ar „Nežudyk“ (tai, beje, ir buvo padaryta), tačiau koks bebūtų imperatyvų institucionalizacijos mastas, nei vagysčių, nei žiaurumo visiškai išvengti nepavyksta. Svarbu pabrėžti, kad institucija gali funkcionuoti tik tada, kai apibrėžtas jos funkcionavimo pagrindas. Institucijos funkcionavimas prasideda tada, kai tematizavimas jau kristalizuotas į apibrėžtas funkcijas.

Kuo labiau visuomenėje įstatymais įteisintos įvairiausių institucijų funkcijos, tuo silpniau jas gali paveikti tolesnis imperatyvų tematizavimas, stichiškai kylantis konkrečių meilės-neapykantos aktų pagrindu. Be to, daugeliu atvejų tematizavimas jau tampa beprasmis, kadangi įstatymuose, deleguojančiuose imperatyvų priežiūrą institucijoms, atsiranda šių imperatyvų pažeidimų tipifikacijos. Institucijose nutraukiamas konkretios žmonių neapykantos pasireiškimas; nepakantumas pažeidusių imperatyvus atžvilgiu yra neutralus, t. y. reglamentuotas institucijų funkcijomis. Vadinas, kuo labiau institucionalizuota visuomenė, tuo abejingesnė ji tampa imperatyvų tematizavimui. Net išskirtinio, netipiško imperatyvų pažeidimo tematizavimas priklauso ne tiek imperatyvumo savimonei, kiek sukelia elementarų smalsulį, pasireiškiantį šnekalais, visai neliečiančiais pačių imperatyvų.

Imperatyvų tematizavimas, kaip nuolatinis teisingumo sampratos formavimas, perduodamas institucijoms. Atsižvelgiant į sudėtingus mechanizmus, kuriais galėtų būti transformuojamos institucijų funkcijos, teisingumas iš esmės ima priklausyti ne tiek nuo konkrečių meilės-neapykantos aktų tematizavimo, kiek nuo teisingumo sistemos. Būtent šios sistemos funkcionavimas verčia manyti, jog įmanoma vienintelė teisingumo teorija. Sistemoje nutrūkus teisingumo formavimui, jo samprata tiesiog primetama.

Tai nereikia, kad konkretūs meilės-neapykantos aktai nustoja tematizuoti imperatyvus, tačiau sisteminė imperatyvų samprata ir konkretus jų tematizavimas gali nesutapti. Dvigubas imperatyvumas, regis, turėtų paskatinti institucijų ir visuomenės narių dialogą. Tačiau sistemos atvirumas dialogui kelia grėsmę jos efektyviam funkcionavimui. Demokratinėse visuomenėse daug kalbama apie tokio dialogo būtinumą, tačiau vargu ar toks dialogas, nors jis ir vyksta, turi didesnės įtakos institucijų funkcionavimui.

Imperatyvų institucionalizavimas meilės-neapykantos aktų įribinimą padaro priklausomą nuo teisingumo sistemos. Tai savo ruožtu pasireiškia kaip „aš“ individualizacijos proceso ribojimas. Bandymai pasipriešinti šiai neigiamai įtakai neretai pasireiškia kaip susvetimėjimas (abejingumas) teisingumo sistemai.

Gilėjantis prieštaravimas tarp dialogo būtinumo, kylančio iš dvigubo imperatyvumo ir teisingumo sistemos negalimumo būti atvirai šiam dialogui dėl iškylančios grėsmės pačios sistemos funkcionavimui veikia kaip moralinės degradacijos katalizatorius. Asmuo vis labiau ima suvokti save kaip atsakingą *prieš* sistemą, o ne *už* kitą asmenį. Šio prieštaravimo eliminavimas yra, regis, aktualiausias etikos uždavinys, kuris dar laukia sprendimo.

Išvados

Brentano intencionalių aktų klasifikacija nurodo etikos pirmenybę kitų fenomenologinio mąstymo atmainų atžvilgiu. Etinio santykio pagrindu buvo analizuojami meilės-neapykantos aktai.

Dialektinių meilės-neapykantos formų analizė nurodė, kad meilės-neapykantos aktai dėl jų priklausomybės nuo reprezentacijų

ir sprendimų discharmonijos iš esmės pasireiškia neatskirai, bet sudaro vieningą meilės-neapykantos aktų klasę. Buvo atskleista, kad meilės-neapykantos santykis savo esme yra individualizuojantis santykis, „aš“ pirmimystės vieta. Meilės-neapykantos aktų socialumas nuolat konstituoja ir tematizuoja juos įribinančius imperatyvus. Meilės-neapykantos imperatyvai buvo interpretuoti dviem plotmėmis: individualiaja – kaip meilės-neapykantos santykį įribinantys ir paverčiantys jį etiniu santykiu veiksniai; socialine – kaip kuriantys, palaikantys ir atkuriantys socialumą.

Fenomenologinė etika nekonstruoja etinio elgesio taisyklių. Toks bandymas fenomenologinės etikos požiūriu įmanomas tik darant prielaidą, kad socialumas gali būti kartą ir visiems laikams sukurtas kaip baigta sistema. Tačiau šią prielaidą paneigia konkretūs meilės-neapykantos aktai kaip nuolat socialumo audinį kuriantys, ardantys, palaikantys ir atkuriantys veiksniai. Todėl etikos principų neįmanoma sukonstruoti – jie nuolat konstituojami, tematizuojant imperatyvus konkrečių meilės-neapykantos aktų pagrindu. Dėl šios priežasties etika nuolat išlieka aktuali – jos principų konstitavimas neatsiejamas nuo stichiško socialumo formavimosi.

Bandant socialumą reglamentuoti per institucionalizuotą teisingumo sistemą, atsiduriama anapus etinio santykio. Sisteminis požiūris formuoja struktūras, kurios kuria socialumą anonimiškai – per deleguotas institucijoms funkcijas. Todėl konkretus individas daug mažesniu mastu įtraukiamas į imperatyvų tematizavimo ir etikos principų konstitavimo procesą. Taip iškreipiama etinio santykio prasmė: šis santykis vis labiau suvokiamas kaip paklusimas institucionalizuotos sistemos primetamoms taisyklėms, o ne kaip atsakomybė už kitą asmenį.

Literatūra

1. Heideggeris M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992.
2. Levinas E. *Etika ir begalybė*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
3. Paskalis B. *Mintys*. Vilnius: Aidai, 1997.
4. Heidegger M. *Being and Time*. Ed. John Macgaurrie and Edward Robinson. Oxford: Blackwell, 1992.
5. Husserl E. *Ideas*. Hague: M. Nijhoff, 1968.
6. Levinas E. *Totalité et infini. Essai sur l'extériorité*. LaHague: M. Nijhoff, 1961.

PHENOMENOLOGICAL ETHNICS: EPISTEMOLOGICAL ASPECT

Summary

An attempt is made to review the development of phenomenological theory. Brentano's classification of intentional acts is taken as a key of research. The possibility of developing phenomenology as an ethical theory is pointed out upon that classification. Epistemological significance of relationships between

classes of intentional acts is especially emphasized. Analysis of those relationships is suggested as a possible core of disseminated phenomenological theory. Finally, the general inference about the phenomenological ethics as a very different highlight on basis of ethics is drawn out.